

Г.Ж.Османова¹, А.Р.Бижанова¹, Н.Б.Калкаева¹
¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖАЗАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ ҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУ КОНТЕКСТІНДЕ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы бағыты ҚР Конституциясының ережелерін іске асыруға, мемлекеттің және жалпы алғанда бүкіл азаматтық қоғамның үдемелі дамуын қамтамасыз етуге арналған.

Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтары болып табылатын мемлекет қызметінде құқық бұзушылықтың алдын алу мәселесі маңызды рөл атқарады. Осы тұста мақалада мемлекеттің жоғары құндылықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау үшін бұл құбылыспен күресу қажеттігі туралы баяндалады. Қылмыстылықпен күресу үшін, ең алдымен, сотталушының өзі тарапынан да, басқа адамдар тарапынан да қылмыстардың алдын алу қажет.

Түйін сөздер: қылмыстық жаза, жаза жүйесі, жазаның тиімділігі, сотталғандарды түзеу, қылмыстылықтың алдын алу.

Г.Ж.Османова¹, А.Р.Бижанова¹, Н.Б.Калкаева¹
¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ НАКАЗАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация

Направление уголовного права Республики Казахстан предназначено для реализации положений Конституции РК, обеспечения поступательного развития государства и всего гражданского общества в целом.

Профилактика правонарушений играет важную роль в деятельности государства, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. В этой статье рассказывается о необходимости борьбы с этим явлением для защиты высших ценностей государства от преступных посягательств. Для борьбы с преступностью необходимо, прежде всего, предотвратить преступные действия как со стороны самого подсудимого, так и со стороны других лиц,

Ключевые слова: уголовное наказание, система наказания, эффективность наказания, исправление осужденных, профилактика преступности.

G. Osmanova, A. Bizhanova, N. Kalkayeva
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

THE EFFICIENCY OF THE PUNISHMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF CRIME PREVENTION

Abstract

The direction of Criminal Law of the Republic of Kazakhstan is designed to implement the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, ensure the progressive development of the state and, in general, the entire civil society.

The problem of crime prevention plays an important role in the activities of the state, where a person, his life, rights and freedoms are the highest values. At the same time, the article discusses the need to combat this phenomenon in order to protect the high values of the state from criminal encroachments. To combat criminality, it is necessary, first of all, to prevent crimes, both on the part of the defendant himself and on the part of other persons, since the Prevention of the commission of a criminal offense is usually the most important.

Keywords: criminal punishment, punishment system, effectiveness of punishment, correction of convicted persons, prevention of criminality.

Кіріспе

Қылмыстылыққа қарсы тұру мәселелері үнемі құқықтық ғылымның басты назарында. Қылмыстылықтың алдын алу, қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау, оның жүзеге асырылуы сотталушыға ғана ықпал етіп қана қоймай, адам құқықтарын қорғаудың кепілі бола алады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы [1] ұлттық құқықтың, соның ішінде қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдірудің жалпы құрылымындағы орны мен рөлі туралы қалыптасқан және қазірдің өзінде дәстүрлі идеялар жүйесіне көптеген жаңа серпін әкелді.

Қылмыстық құқық бұзушылық қоғамның әлеуметтік-құқықтық, жағымсыз құбылысы болғандықтан, мемлекеттің қылмыстық саясатын, яғни қылмысқа қарсы саясатты қалыптастыру кезінде қылмысқа және оның себептеріне әсер ететін барлық факторларды ескеру қажет.

Қылмыстылықпен күрес – мемлекеттің қоғамдағы қылмыстылықтың алдын алу және жолын кесу жөніндегі қызметі. Мемлекеттің қылмыстылықпен күрес саласындағы негізгі міндеттері қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу және жолын кесу, қылмысқа қарсы күрес жөніндегі арнайы органдарды құру және жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің және адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін нормативтік құқықтық базаны әзірлеу болып табылады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер)

Жазаның мазмұны сотталушының құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе шектеу болып табылады. Жазаның қарастырылып отырған белгісі оның заңды мазмұнын ашады. Бұл оның маңызды мазмұнын ашатын жазаның негізгі сапалық белгісі деп айтуға болады. Жазасын өтеп жатқан адамның немесе жазасы қолданылған адамның бас бостандығынан кез келген потенциалды айыру немесе шектеу құқықтық негіздемесі болуы және заңға сәйкес келуі тиіс.

Қылмыстылықтың алдын алу проблемасының назардан түспеу себептерінің бірі Қазақстанда қылмыстық құқық бұзушылықтардың, сондай-ақ «түрме» халқының санының өсуі болып табылып отырғандықтан, елеулі алаңдаушылық туғызбауы мүмкін емес [2, 55 б.].

А.Х. Миндагулов зерттеушілердің назарын құқық қолдану процесі қылмыстың өзін және оның себептері мен факторларын білудің тереңдігіне байланысты екендігіне аударды [3,136.].

Қылмыстылық және оның себептерін, қылмыскердің жеке басын және оның алдын алу шараларын әзірлеумен айналысатын зерттеуші ғалымдардың пікірінше, қылмыстың келесі ерекшеліктеріне ерекше назар аудару керек:

- 1) қылмыстың таралу және қоғамдық қауіптілік дәрежесі;
- 2) қылмыстың әлеуметтік аспектілері;
- 3) қылмыстың криминологиялық ерекшеліктері (сипаттамалары).

Сонымен қатар, қылмыстың қоғамға тигізетін әлеуметтік зиянын да атап өтпеуге болмайды. Қаржылық шығындардан басқа (қылмыстық қызметтен келтірілген залал, құқық қорғау

органдарын, құқық қорғау жүйесін, қылмыстық-атқару жүйесін ұстау және басқа да көптеген шығындар), қылмыстың іс жүзінде орны толмас және оған қарсы іс-қимыл процесінің шығындарынан бірнеше есе асатын әлеуметтік салдары бар.

Академик В.Н. Кудрявцев жазаның алдын-алу мәні неғұрлым көп екенін дұрыс атап өтті: жауапкершіліктің бұлтартпастығының жоғарылығы; – қылмыс тезірек жазаланады; – қатаң жаза қылмысты жасаушы мен оның жақындарының мүдделеріне нұқсан келтіреді; – тұлғаның сана-сезімінен жоғары; – жаза кінәлінің көз алдында және қоғамдық пікірде әділ көрінеді. В.Н. Кудрявцев нақты дәл атап өткендей, қылмыс қоғам мен мемлекетке жасырын және ашық түрде қарсы тұрады: онымен күресу қашан да күрделі, кейде шешілмейтін мәселе болуы мүмкін. Оның пікірінше қылмысқа қарсы іс-қимыл процесі өте көп қаражатты қажет етеді [4, 9 б.].

Қазақстан кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктегі алғашқы мемлекеттердің бірі ретінде, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271- IV Заңын қабылдау жолымен қылмысқа қарсы күрестегі алдын алу тетігін заңнамалық деңгейде іске асыруға кірісті. Заңның 1-бабы 4-тармағында құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені делінген анықтама беріледі [5].

Қылмыстық заңнаманың жалпы және жеке артықшылығы қылмыстылықтың алдын алудың жалпы жүйесіне сәйкес келуі және толықтырылуы керек және алдын-алу әсерінің басқа нысандары мен әдістері белсенді емес және тиімсіз болған кезде қылмыскердің жеке басына әсер етудің ерекше шаралары ретінде ұсынылуы керек.

Мемлекеттің қылмыстық құқығын қалыптастырудың негізгі айқындаушы факторы мемлекеттің ұстанымы бекітілген Қазақстан Республикасының Конституциясы, дәлірек айтсақ, қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріндегі жалпы ереже-біздің азаматтарымызды, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады. Оның ішінде біз азаматтық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын сотталған адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы айтып отырмыз.

Мемлекеттің бұл ұстанымы Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде айқындаған, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатындығында.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарға сәтті қарсы тұру үшін оған әсер ету стратегиясын дұрыс анықтау керек, сонымен қатар азаматтық қоғамның мүмкіндіктеріне баса назар аудару қажет, өйткені қоғамның қатысуынсыз осы қоғамның өмірінің бір бөлігі болып табылатын қылмысқа тиімді қарсы тұру қиын.

Қылмыс жасаған адам қылмыстық жауаптылыққа тартылады, бұл қылмыстық жазаға әкеп соғады. Қылмыстық жауапкершілік пен жаза қоғамды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау әдістері және мемлекеттегі қылмыстылықтың алдын алу жолдары болып табылады.

Қылмыстық жаза қылмыстың түріне, оны жасаудың ауырлығына, әрекеттің сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне, кінәлінің жеке басына және адамның жауапкершілігін жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларға байланысты. Осыған байланысты қылмыстылыққа қарсы күресте қылмыстық жазаны жүзеге асырудың тиімділігі туралы мәселе өзекті болып отыр. Жазаның тиімділігі соттың істің барлық мән-жайларын қаншалықты толық есепке алуымен анықталады. Қылмыстық жазаны қолданудағы адалдық сапасы, сондай-ақ судьялардың кәсіби деңгейі де өте маңызды. Дегенмен, қылмыстылықпен күресте қылмыстық жазаның тиімділігіне қатысты мәселелер бар. Осы мәселелердің бірі қылмыстың ауырлығы мен осы әрекет үшін тағайындалатын жаза түрі арасындағы сәйкессіздік болып табылады. Әрине іс бойынша ерекше мән-жайларды да қарастыру орынды, өйткені ол кінәлі адамның жасаған қылмыстық іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігінің дәрежесін мейлінше төмендетеді. Жазаны жеңілдететін және ерекше мән-жайлар оны бірдей деңгейде жеңілдету үшін ықпал ете

алмайды. Сондықтан да осы тұста жеңілдететін мән-жайлар – жазаны санкция шегінде, ал ерекше мән жайлар – санкциядан тыс жазаны жеңілдетуге мүмкіндік бергені орынды [6, 127 б.].

Ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жазаның ең ауыр түрін қарастыру қажет. Болмашы жазаны халық көбіне қылмысқа тосқауыл ретінде қабылдамайды. Қылмыс жасаған әрбір адам жазалануы және сол әрекетіне сәйкес келетін қылмыстық жазаға тартылуы керек. Аса ауыр жазаны қолдану барлық жағдайда сотталғанның түзелуіне әкеле бермейді, керісінше оның қоғамға қауіптілігінің артуына, қылмыстың қайталануына әкелуі мүмкін. Бұған жол бермеу үшін қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің алдына – сотталғандарды қоғамға қауіпті әрекеттері үшін қылмыстық жазаның ауыртпалығымен болашақта қылмыс жасамауға сендіру міндетін қою қажет. Сотталғандар арасында бір-біріне, қоғамға, еңбекке деген сыйластық қатынасты қалыптастыру қажет.

Қылмыстық жазаның тиімділігінің тағы бір маңызды мәселесі – жасалған қылмыс үшін жазадан жалтару. Жазаны қолданудағы теңсіздік жағдайында қоғамға қауіпті әрекеттер үшін жазаның тиімділігін анықтауға қатысты белгілі бір мәселелер туындайды. Қылмыстық жазаның тиімділігін қамтамасыз ету құқық қорғау және құқық қолданушы органдардың өзара іс-қимылы, мемлекет тарапынан қылмысқа қарсы күрес саласындағы қылмыстық саясатты жүзеге асыру және соттар шығарған үкімдердің нақты орындалуын қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

Қылмыстық жазаның рөлі орасан зор, өйткені осы институттың арқасында мемлекет өзінің қылмыстық саясатын құруда. Қылмыстық жаза қылмыскерлерге және жалпы қылмысқа әсер етудің маңызды және тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Қылмыстық жазаның мазмұнын өзгерте отырып, мемлекет сот тағайындаған қылмыстық жазаларды қатаңдату немесе әлсірету арқылы қылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыру үшін қажетті тепе-теңдікті үнемі сақтайды және ұстанады.

Сондықтан ел экономикасындағы, саясаттағы кез келген өзгерістер құқық қолдану жағдайына әсер етеді.

Мысалы, бұрынғы сотталушыны түзеу мекемесінен босатылғаннан кейін жұмысқа орналастырған кәсіпорындар үшін белгілі бір салық жеңілдіктерін белгілеген жөн, осы ұйымда сотталушының жұмысы үшін ай сайынғы қосымша төлем ретінде мақсатты төлемдер қарастырылған (әдетте, осы санаттағы адамдардың жалақысы өте төмен болады).

Қазақстан қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын стратегиялық дамыту бойынша белсенді шаралар қабылдауда. Мысалы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы №387 Жарлығымен бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясы бекітілді. ҚР Үкіметі Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтуды іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекітті.

Жазаны орындау процесін құқықтық реттеудің арсеналы өте алуан түрлі.

Мәселен, ҚР ҚАК 7-бабының 1-бөлімінде сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарына жатқызылды:

- 1) жазаны өтеу режимі;
- 2) тәрбиелік әсер;
- 3) жағымды әлеуметтік байланыстарды сақтап қалу;
- 4) қоғамға пайдалы еңбек;
- 5) бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік білім алу;
- 6) қоғамдық ықпал ету [7].

Қылмыстық жазаларды орындаудың жағымсыз әлеуметтік салдарын барынша азайту үшін бұл процесті түсіну қажет.

Бірінші. Сотталғандарды асыраудың қажетсіз қатаң режимі. Біздің ойымызша, қоғамның ілгерілеуі жағдайында сотталғандар үшін белгіленген артық шектеулерден бас тарту керек еді.

Бұл шектеулер сотталушының қоршаған әлемнен алшақтауына, яғни оның әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Екінші. Сотталғандарды еңбекпен қамтамасыз ету нашар ұйымдастырылған. Біздің есептеулеріміз бойынша, шамамен әрбір үшінші сотталушы ақылы еңбекпен қамтылған, қалғаны 70%-дан астамы жұмыс істемейді және сәйкесінше жалақы алмайды. ҚР ІІМ ҚАЖК деректері бойынша сотталғандардың жәбірленушілерге келтірген залалын өтеу пайызы 1% - дан төмен, яғни іс жүзінде өтелмейді.

Нарықтық экономиканың мүмкіндіктерін пайдалана отырып, сотталғандар жұмыс істей алуы, ақша табуы, залалды өтеуі (егер бар болса) және өзіне де, қоғамға да пайда әкелуі үшін бұрынғы КСРО-дағы сияқты түзеу мекемелерінде өндірістік базалар құру керек [8, 18 б.].

Мысалы, жазаны орындаудың икемді жүйесінің арқасында Австрияда немесе Германияда бас бостандығынан айыруға сотталған бір адамның түзеу мекемесінен тыс жұмысқа баруға және айына 1,5-тен 2 мың еуроға дейін жалақы алуға мүмкіндігі бар екен.

Қазақстанда сотталғандардың шамамен 30%-ы еңбекпен қамтылған жағдайда (түзеу мекемелері үшін ең жақсы көрсеткіш) орташа айлық жалақы шамамен 15 мың теңгені құрайды.

Үшінші. Сотталғандарды оқытудың әлсіз ұйымдастырылуы. Түзеу мекемелерінде оқытуды қайта құру қажет. Колледж және тіпті университет бағдарламалары бойынша оқытуды қамтамасыз ету керек.

Мұндай тәсіл әрбір сотталғанды мемлекет үшін шығын ретінде емес, кезекті тиімділік ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Жазаны жүзеге асырудың заманауи жүйесіне баға бере отырып, пенитенциарлық жүйеде көптеген нәрселер ескіргенін, ал жаңасы оларды алмастыра алмағанын атап өтуге болады. Бұл мемлекет білетін, бірақ үлкен шығындарға байланысты түзете алмайтын жазаны жүзеге асырудың қосымша шығындарымен күрделене түседі (мекемелердің материалдық базасының нашарлығы, түзеу мекемесінде сотталғандар үшін жұмыс орындарының жетіспеушілігі, жалақының төмендігі және т.б.).

Бұдан басқа, жазаны орындау жүйесі бөлімшелері қызметкерінің кәсібінің төмен беделі, ауыр және зиянды еңбек жағдайлары, азаптау, ұстау режимі, қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығындағы шығындар, пенитенциарлық жүйе қызметкерлері мен сотталғандар арасындағы өзара қарым-қатынастардағы қарама-қайшылық орын алады.

Қылмыстық-атқару жүйесіндегі дағдарыс азаматтық қоғамның жазаны орындаудың бүкіл жүйесіне теріс көзқарасымен толықтырылады. Жазаны орындау жағдайы бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі және әділ сынға ұшырайды.

Бұл құқық қолдану әсіресе қылмыстық жазаларды орындау кезеңінде процесінің теріс нәтижелерімен расталады, өйткені түрмеден босатылған сотталған адам жақсы болмайды, нашарлайды. Қоғамнан оқшаулану жағдайында түзету және қайта тәрбиелеу міндетіне қол жеткізу күрделі. Шынында да, адамды қоғамдағы өмірге бейімдеу мақсатын қоя отырып, оны осы қоғамнан ажыратады; оған пайдалы белсенді мінез-құлықты үйретуді қалай отырып, пассивтілікті тудыратын ортада ұстайды; адамның санасында зиянды әдеттерді пайдалы әдеттермен алмастыру туралы ойлана отырып, олардың осы теріс әдеттердің бір біріне жұғуына ықпал етеді.

Жаза тағайындау бөлігінде қылмыстық құқықты одан әрі жетілдіру үшін қылмыс құрбаны туралы мәселені зерттеу маңызды, өйткені бұл бағыт қылмыстық істі сотқа дейінгі және сотта қарау сатыларында тергеу кезінде толықтығы мен объективтілігіне ықпал ететін болады.

Қазақстандық қылмыстық саясаттың үлкен жетістігі татуласу институтын енгізу болып табылады (ҚР ҚК 68-бабы).

Сондықтан, шет елдердің қазіргі қылмыстық саясаты бойынша «Татуластыру, қалпына келтіру сот төрелігін» құру елдің «түрме тұрғындарының» санын азайтып қана қоймай, құқық қорғау және сот органдарының қызметін жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Қазақ әдет-ғұрып құқығында бас бостандығынан айыру және тиісінше түрмелер болмағанын, ал басты назар жәбірленушілердің құқықтарын кінәлі адамның немесе оның туыстарының есебінен қалпына келтіруге болатынына назар аудару керектігін атап өткен жөн.

А.Б. Скаков «қылмыстық жауаптылық пен жазадан бұлтартпау, сөзсіз жазаның қатандық дәрежесіне қарағанда алдын алу потенциалы жоғары екендігін атап көрсетеді. Жалпы алдын алу шаралары сотталғандарға емес, криминогендік қауіп тудыратын тұлғалар болып табылады», -деп көрсетеді [8, 17 б.].

Қорытынды

Сонымен, тұжырымдай келе, қылмыстылықтың алдын алу әдетте жазаның ең маңызды мақсаты болып табылатын жалпы және арнайы алдын алудан тұрады.

Жалпы алдын алу сотталғанға мәжбүрлеу ықпалының басқа адамдардың келешекте сондай қылмыстық құқық бұзушылықтардан бас тартуына әкелетінін болжайды. Жаза қылмыстылықтың жалпы алдын алумен тығыз байланысты жеке профилактикасы, ол сотталған адамның өзінің жаңа қылмыс жасауының алдын алу деп түсініледі.

Айта кету керек, қылмыстық жаза қылмыстылықпен күресудің қажетті құралы болып табылады. Жаза – бұл міндетті шара, онсыз қылмыстық құқық болуы мүмкін емес, қылмыстылықпен күрес жүргізу мүмкін емес. Сондықтан қылмыстық заңнаманы, жазалау жүйесі мен шараларын және қылмыстық-атқару мекемелерінің қызметін жетілдіру қажет, бұл қылмыстылықпен күресудің жаңа тұстарын талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы: 2021 жылғы 15 қазанда бекітілген, №674 // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>. 22.05.2023.
2. Акимжанов Т.К., Османова Г.Ж. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазалардың қылмыстық-құқықтық аспектілерін жетілдіру жолымен олардың орындалу тиімділігін арттыру жөнінде одан әрі іске асырылатын шаралар туралы // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Юриспруденция» сериясы. – 2022. - №2(68). –Б. 51-56.
3. Миндагулов А.Х. Профилактика преступлений: учебник. – Алматы: НАС, 2005. – 408 с.
4. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юристъ, 2003. – 352 с.
5. Құқық бұзушылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000271> 9.06.2023.
6. Османова Г.Ж., Бижанова А.Р. The imposition of a more lenient punishment than that provided for this criminal offense and its role in the leniency system under the criminal code of the Republic OF Kazakhstan // Jarshysy Qazaqstan Respublikasy Zańnama jáne quyqytyq aqparat institútynuń gylımı-quyqytyq jýrnal.- №3 (70)-2022 – Б.119-129.
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару Кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ кодексі // adilet.zan.kz/kaz/docs // 14.05.2023.
8. Акимжанов Т.К. Эффективность уголовных наказаний и их социальные последствия. Учебное пособие. Алматы: ОНИИиРИР Алматинской Академии МВД РК имени М.Есбулатова, 2021. – 110 с.